

BİR “ZIRVATA”* OLAYI TUNUS’UN İŞGALİ

MEHMET ÖZDEMİR

Tunus Kuzey Afrika’nın Akdeniz kıyısında olan ülkelerden birisidir. Doğusunda Trablusgarp (Libya), Akdeniz; batısında Cezayir; kuzeyinde Akdeniz ile çevrilidir.

Osmanlılar, Doğu ve Batı Akdeniz’i kontrol eden Malta-Sicilya-Tunus üçgeninin bir ucunu teşkil eden bu yerin Akdeniz hakimiyeti için önemini anladılar. Devlet hizmetine giren Barbaros Hayrettin Paşa ilk seferini Tunus’a yaptı ve 1534 yılı sonlarına doğru Tunus ve limana hakim Halkulvad (Goulette) Osmanlı ülkesine katıldı. Fakat ertesi yıl, 1335 yazında bu bölge İspanyollar tarafından geri alındı. 1569 yılına kadar İspanyollarla yapılan mücadeleler sonunda Halkulvad hariç Tunus tekrar ele geçirildi. Uzun süren Tunus’un fethi işini sonuçlandırmak üzere; 1574 yılında Yemen fatihi Koca Sinan Paşa ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa görevlendirildiler. Aynı yıl Tunus tamamen ele geçirildi. 1881 yılında Fransızlar tarafından işgal edilinceye kadar 307 sene Osmanlı Devleti hakimiyetinde kaldı.

Tunus Osmanlı hakimiyeti döneminde idari yönden çeşitli safhalar geçirdi. Önceleri merkezden gönderilen Beylerbeyiler tarafından idare edilirken sonraları, buranın muhafazası için bırakılan dörtbin yeniçeri isyanlar ve idari işlere sık sık karışarak merkezden gönderilen valilerin nüfuzunu kırdılar. 1591’de yapılan bir isyanla yeniçeriler ileri gelenleri öldürerek ortadan kaldırdılar. Aralarından seçtikleri birisini “Dayı” adıyla işbaşına getirdiler. Beylerbeyiler (valiler) bunların gölgesinde kaldı.

Tunus’ta “Dayılar” devri denilen bir dönem başladı. Bu dönemde çok defa merkezden vali gönderilmeyip yeniçerilerin seçimle işbaşına getirdikleri Dayı’ya Beylerbeyi’lik de tevcih edilir (verilir) oldu.

Bu devir de fazla devam etmedi. Emirü’l evtan (Vatan beyi) denilen Tunus sancakbeyleri önem kazanmaya başladı. Soy takip eden bu beyliğe geçenler Tunus Beylerbeyliği’nin de kendilerine verilmesini sağlayabilirlerse

* Zırvata: Topuzlu kısa sopa

Paşa-Bey unvanını alıyorlardı. Yönetimi ve maliyeyi denetleyen Bey, Dayı'ya yardımcılık ediyordu. Uzun yıllar dayı, vatan-beyi (Bey) mücadelelerine sahne olan Tunus eyaletinde, onyedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dayı, Bey'in vesayeti altına girdi. Sonunda Hüseyin Bey 1705'te bu unvanı büsbütün kaldırdı. Kendisine merkezden beylerbeyi'lik tevcih ettirerek Paşa-Bey (Bey) oldu. Böylece Tunus'ta Beyler devri başladı ¹.

Asker kökenli Dayı'ların uzaklaştırılıp yerli Bey'lerin yönetimi ele almasından itibaren Osmanlı hakimiyeti kabul edilmekle birlikte Türk öge diğer yerli unsurlar arasında önemini kaybedip, karışarak Tunus milletine dönüşmüştür².

Tunus'ta Türk soylu nüfus oldukça fazla idi. Bunların önemli bir kısmını Tunus'a giden yönetici ve asker çocukları teşkil etmekte idi. Ayrıca; Sırp isyanında (1806-1813) Manastır'dan 8.000, Girit isyanı (1896-1898) esnasında buradan 15.000 Türk, göç ettirilerek Tunus'a yerleştirilmişti³.

1710'dan itibaren babadan oğula geçen Bey'lik otoritesi başlangıçta Tunus merkez kasabası ve diğer büyük kentleri pek aşmıyordu. İç kesimlerin fethi, Ali Bey (1759-1782) ve Hammude Bey (1782-1814) dönemlerinde tamamlandı. Fransızların Cezayir'i işgali, uluslararası alanda korsanlık ve köleliğin yasaklanması Tunus ekonomisini zora soktu. İngiltere, İtalya ve Fransa'dan büyük miktarda borç paralar alındı. Alınan borçların ödenememesi, uluslararası bir İngiliz-Fransız-İtalyan Mali komisyonunun kurulması (1869) ve ekonominin bunların kontrolüne verilmesiyle sonuçlandı⁴.

Osmanlı Devleti son zamanlarında Sultan Abdülaziz'in esrarengiz bir şekilde ölümü, V. Murat'ın kısa süreli saltanatu ve akli yetersizlik nedeniyle tahttan indirilmesi, II. Abdülhamit'in tahta geçmesi, saltanatu emniyete almak için uyguladığı isdibdat (baskı) politikaları ülkede büyük buhranların yaşanmasına, bu da Tunus gibi zayıf bağlarla bağlı olan denizaşırı topraklar üzerinde gözü olan sömürgeci devletlerin iştahının kabarmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti Tunus ile olan bağları güçlendirmek ve haklarını uluslararası alanda kabul ettirmek amacıyla bazı girişimlerde bulundu. 1859

¹ Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.324-325

² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 23. cilt., s.11749

³ Kemal Kartaç, *Tunus Faciası Nasıl Başladı, Nasıl Devam Ediyor?*, İstanbul, 1954, s.6.

⁴ Büyük Larousse ....; s.11749

yılında ölen Tunus Bey'i Mahmut Paşa bin Ayyad'ın yerine Mehmet Sadık Paşa geçince, Tunus eyaletinin kendisine Vezaret rütbesiyle tevcih olunduğuna dair şatafatlı bir ferman gönderildi. Zaten Mehmet Sadık Paşa da nüfuzu güçlenen Avrupalı devletlere karşı Osmanlı hükümetine muhtaç duruma düşmüş bununuyordu. Hem durumunu kuvvetlendirmek hem de Babıali ile olan ilişkilerini sıkılaştırmak için beyliğin ailesine veraset yoluyla verilmesi için dilekte bulundu. Babıali de 1871 yılında bu yolda bir ferman gönderdi.

Mehmet Sadık Paşa'ya gönderilen veraset fermarı, Osmanlı Devleti'nin Tunus üzerinde geçmişte ve gelecekteki haklarını teslim ettiği gibi Beyliğin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerini ve idaresini de belirliyordu. Buna göre;

Tunus, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sayılmaktaydı. İdaresi hükümet tarafından öncekilere olduğu gibi Mehmet Sadık Paşa'ya da verasetle verilmişti. Bey'in görevi eyaletin güvenliğini ve refahını sağlamak, Osmanlı tebası bulunan Tunusluları Padişahın iyi düşüncelerine layık bir hale getirmekti. Osmanlı Devleti Tunus üzerindeki hakimiyet haklarının gereğini yerine getirecekti.

Veraset aşağıdaki şartlarla verilmişti. Tunus her yıl belirli bir miktar vergi verecekti. Hutbede Padişahın adı anılacaktı. Parada Padişahın tuğrası bulunacaktı. Bayrak, o güne kadar kullanılan şeklini ve rengini koruyarak devam edecekti. Osmanlı Devleti savaşa girince Tunus, belirlenen miktarda asker gönderecekti.

Bu duruma göre; Tunus Beyleri, mülki, askeri ve adli memurları tayin ve görevden alma yetkisine sahipti. Dış ülkelerle siyasi anlaşmalar yapmak, savaş ve barış kararı almak Osmanlı Devleti'nin haklarındandı⁵.

1877-1878 Rus Harbi devletin ne kadar zayıf ve güçsüz olduğunu açıkça ortaya koydu. Savaşın sonunda Ruslar ile imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) anlaşması Ruslara Akdeniz yolunu açıyordu. Bu durumu çıkarlarına ters bulan Avrupalı ülkeler Almanya, İngiltere, Fransa, Ruslara baskı yaparak bu anlaşmayı Berlin'de yeniden masaya yatırdılar. Güya Osmanlı devlet bütünlüğünü korumak, aslında ise; kendi çıkarlarını emniyete almak amacıyla yeniden bir anlaşma metni hazırlayarak Osmanlı ve Rus devletlerine imzalatular. (1856)

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII.Cilt, Ankara, 1962, s.83-84

Berlin anlaşması ile ilgili görüşmeler esnasında tatmin edici çıkar sağlayamayan Fransa'ya sus payı olmak üzere İngiltere ve Almanya, Fransa'nın Tunus'taki çıkarlarını tanıyacaklarını belirttiler. Hatta Fransa'yı bu konuda teşvik ettiler. O günlerde iç sorunlarla uğraşmakta olan Fransa bu konuda hemen harekete geçemedi⁶.

1881'de İtalya'nın Akdeniz kıyısı ülkelere ilgisinin artması ve Tunus'ta da güçlenmesi üzerine Fransa daha fazla beklemedi. Cezayir sömürgesine yönelik sınır olaylarını ve güvenliğini bahane ederek harekete geçti. Fransızların tertibi ile 1881 yılı Mart ayı sonlarında Cezayir-Tunus sınırında yerleşmiş bulunan Komirliiler kabilesinden bir şahsın elindeki zırvata (topuzlu kısa sopa) ile bir Fransız askerinin başına vurarak öldürmesi üzerine başlayan olaylar gelişerek Tunus'un işgaline kadar ilerledi⁷.

İŞGAL HAZIRLIKLARI

Fransa Tunus'un işgalini uzun bir tarihe yayarak planlı bir şekilde gerçekleştirdi. İşgal bir planın aşama aşama uygulanması ile tamamlandı. İlk aşamada Tunus'la ticari ilişkiler geliştirildi. Borç verildi. Daha sonra hükümet içine Fransa dostu olan devlet adamları yerleştirildi.

Tunus'un işgalinde Tunus Beyi'ni etkisi altına alan baş vezir Mustafa Bin İsmail ile onun yaverleri Allale ve İlyas'ın önemli payları vardı. Bunlar; "Hayrettin (Tunuslu), Babıali ile birlikte hareket halinde Tunus eyaletini Osmanlı devletine teslim edecektir" diye Tunus Beyi'ni korkutmakta idiler. Ayrıca; Fransız Konsolosu Roustan ile yakın ilişkileri vardı. Cahil ve sefahat düşünkü idiler⁸. Fransızlar bunlar aracılığı ile bazı sınır kabileleri ile de ilişki kurdular ve planlarını uygularken bu kabileleri kullandılar⁹.

Tunus-Cezayir sınırında yerleşik durumda bulunan Komir (Krumir¹⁰) kabilesinin Tabarko'da bir gemisine saldırması ile başlayan olaylar esnasında bir askerinin de ölmesini bahane eden Fransa, kendilerine karşı saldırıya geçen bu kabilenin cezalandırılması maksadıyla General Fergamol komuta-

⁶ Kartaç, a.g.e., s.7, Ayrıca bkz. "Tunuslu Hayrettin Paşa", Atilla Çetin, Kültür Bakanlığı Yay., 1999, s.339. Ayrıca Bkz. Karal, s.82-86

⁷ Kartaç, s.6

⁸ Karal, s.86

⁹ Kartaç, s.15

¹⁰ Karal, s.86

sında yirmi bin¹¹ kişilik bir ordu ile harekete geçti. Sınıra asker yığdı. Hareketin sınır güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldığının ilan edilmesi, olayı küçük göstermek ve ilgili devletleri endişeye düşürmemek için bulunmuş bir formül idi¹². Asıl amaç Tunus'un işgal edilmesi idi.

Fransa'nın sınıra asker sevk etmesi üzerine Tunus Bey'i Sadık Paşa'nın kardeşi ve Ordu Kumandanı Ali Paşa sınıra gelerek General Fergamol ile görüştü. Burada yapılan bir anlaşma ile güya kriz giderilerek geri döndü.

Fakat; Ali Paşa'nın geri dönmesinden sonra Fergamol anlaşmaya rağmen ileri harekate geçerek Tunus topraklarında 15 mil ilerledi. Fransızların ilerlemesine karşı ülkelerini savunmak isteyen kabilelerin direnişini kırmak amacıyla onları aldatmaya çalıştı. "Ali Paşa, Bey'inizin emriyle bize yol açmak ve yol göstermek için geri dönmüştür" (Biz de onun arkasından ilerliyoruz.) söylentisini yaymak suretiyle iki ülke arasında bir anlaşma olduğu düşüncesini işledi. Gerçek olmayan bu sözler önceden planlanan işgal olayının usta aktörler eliyle sahnelendiğini göstermekte idi¹³.

Sınırdaki taşkınlık yapan kabileleri uslandırmak (tedip) için geldiklerini söyleyen Fransızların, sınırı geçerek Tunus içlerine doğru ilerlemelerinin bir açıklaması yoktu. Amaçları belli olmuştu. Bu bahane ile Tunus'u işgal etmek. Bu durumu anlayan kabileler vatanlarını işgalcilere karşı korumak için silaha sarılırken Tunus Bey'i de bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'nden yardım istedi.

OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

Tunus Beyi'nin Fransız işgaline karşı yardım isteğine dair yazısı Hariciye nezaretince değerlendirilerek padişaha 19 Nisan 1881 tarihinde arz edildi¹⁴. Buna göre "Fransa'nın asker sevk etmesine sebep olan sınır olayının aslı; Tunus tarafındaki bazı aşiretlerin (kabilelerin) Cezayir aşiretleri ile aralarında yapılan mücadelelerden ibarettir. Buna Fransa tarafından gereğinden fazla önem verilmiş ve Müslümanların tedibi (uslandırılması-terbiyesi) için kol kol asker gönderilmiş, birtakım tedbirler alınmış ve bunlar yapılırken Tunus Hükümeti yok sayılmıştır" denilmektedir.

¹¹ a.g.e, s.86

¹² a.g.e, s.86

¹³ Kartaç, a.g.e., s.15.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA);Y.E.E., 109/71-1.

Değerlendirmede; Fransa'nın bu hareketi karşısında Tunus valisinin yardım istemesi olumlu karşılanmakta, Tunus'un Osmanlı Devleti'ne bağlılığının yeni bir delili olarak yorumlanmaktadır. Yardım isteğinin diğer devletlere bildirilmesinin faydalı olacağı, Fransa'nın sınırda güvenliğinin sağlanması için aldığı tedbirlerin dünya devletlerine anlatılmasının, yaptıkları askerî harekâtın gereksizliğini göstereceği ve bu hareketin doğuracağı kötülükleri azaltacağı belirtilmektedir.

Ayrıca; "Fransa'nın bu hareketi karşısında sessiz kalınması durumunda Fransa tarafından ileri sürülen Osmanlı Devleti ile Tunus arasındaki bağın yalnız bir dinî alâkadan ibaret olduğu iddiası kabul edilmiş olacağı gibi sonradan bunun reddedilmesi de fayda vermeyecektir." denilmekte ve bu nedenle gerekli itirazların ilgili devletler nezdinde hemen yapılması istenmektedir¹⁵.

Bu değerlendirmelerden sonra; Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın hareketini yalnız devletler nezdinde protesto etmekle yetinmesi üzerine Tunus valisi, "Fransa'nın askerî harekâtı nedeniyle halk içinde meydana gelen heyecan ve ıstırapın teskini için saltanatı seniyenin (Osmanlı Devleti'nin) yardım edeceğini göstermesinin gerekli olduğunu bildiren bir telgraf daha gönderdi. Ayrıca gönderdiği diğer bir telgrafta "Fransa'nın Tunus eyaletinin merkezi olan Tunus kasabasına da asker çıkarmak için izin istediğini" bildirmekte idi. Tunus valisinin bu talepleri üzerine Osmanlı Hükûmeti'nce tekrar bir durum değerlendirmesi daha yapıldı. Buna göre Fransızlar, başlangıçta sınıra asker sevk etmelerinin aşiretlerin uslandırılması ve sınırda güvenliğinin sağlanmasına yönelik olduğunu açıklayarak gerçek maksatlarını saklamak istemişlerdir. Fakat Fransızların Tabarko limanına harp gemileri ile yanaşarak asker çıkarmaları, Tunus merkez kasabasına asker çıkarmak düşünceleri ile buralardaki Tunus askerinin çekilmesini istemeleri, ayrıca ülke içinde heyecan ve kargaşayı teşvik etmeleri onların asıl niyetlerini açıkça göstermektedir. Nitekim Tunus valisi de bu durumun farkındadır. Fransa'nın ülke içinde yaptığı bu hareketlere ve isteklerine karşı metanetle ve ekonomik durumuna uygun cevaplar vermektedir.

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin Fransa ile Tunus arasında barışı sağlayacak bir yardımda bulunması mümkün değildir. Diğer devletler de tarafsız kalmaktan başka bir şey yapamazlar. Tunus valisinin tek başına güçlü

¹⁵ BOA; Y.E.E., 103/71-2.

Fransız devletine karşı yapacağı bir şey olamayacağından Fransa'nın Tunus'u istediği duruma getirmesi doğal görülmelidir.

Eğer devletler Fransa'nın Tunus'ta tam bir etki ve baskı kurmalarını istemeyip işin sonunda ara yere girseler bile onların bu aracılığı ancak Tunus'un statükosunun (mevcut durumunun) devamını sağlayabilir. Bu da Tunus Hükûmeti'nin şimdiye kadar diğer devletlerle yaptığı sözleşme/anlaşmaların bundan sonra da devam etmesini ve ilgili devletler arasında uzlaşma olmadıkça iptali veya değiştirilmesi hakkında Fransa'nın teminat alması şeklinde olacağından Tunus'ta Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının bu şekilde devamının sağlanması imkânsız görünmektedir.

Tunus eyaletinin mevcut statükosunun az da olsa değiştirilmesi Fransa tarafından ilk aşamada yeterli kabul edilebilir. Bulacakları ilk fırsatta elde ettiklerini genişleteceklerinden diğer devletlerin de menfaat hırsına düşerek kısa zaman içinde Trablusgarp, Bingazi, Yemen, Hicaz ve Mısır gibi bütün Osmanlı Afrikası'nın tehlikeye düşmesine neden olacaklardır.

Osmanlı Devleti bu durum karşısında gerekli tedbirleri almak zorundadır. Ancak içinde bulunan güçlükler de dikkate alınarak uygulanabilecek üç türlü önlem olduğu düşünülmektedir:

Bunlardan birisi uluslararası hukuktan doğan hakların korunması için diğer devletlerin desteğine başvurmak, diğeri Fransa'nın harekâtının sonucunu beklemek ve sonuncusu iki tarafın da kabul edeceği bir durumu sağlamak üzere Fransa'yı Osmanlı Devleti ile görüşme masasına davet etmektir. Bu durumda tarafların onaylayacağı bir karar Osmanlı Devleti'nin amaçladığı menfaatleri sağlamaya yeterli olmayabilir. Karşı tarafın da kabul edeceği bir karar olacağından Fransa görüşmeleri kabul ederse kalıcı barış için karşılıklı fedakârlıklar yapmaya hazır olunmalıdır.

Yukarıda arz edilen üç çözüm yolundan birincisine meselenin başından beri başvurulmaktadır. Hâlen de bu yol denenmektedir. Ancak bu yoldan mevcut şartlar altında bir fayda umulmamaktadır.

İkinci hâl tarzı olan Fransa'nın harekâtının sonucunu beklemeye gelince; bunun gerçekleşmesinden ve bir kere Fransa askerinin Tunus'un sahil ve limanlarını tutmasından sonra Osmanlı Devleti'nce her ne yapılsa bir netice alınmaz. Dolayısıyla üçüncüsünden başka yola gidilmesinde fayda görülmemektedir. Fakat Fransa Tunus konusunda çok iyi bir hazırlık yapmış olup, Tunus'un Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğuna dair tarihî olaylara

maddî varlıklara ve çalışmalara dayalı olan Osmanlı haklarını tanımamakta ve bu konuda Osmanlı Devleti ile görüşme ve konuşmaya dahi yanaşmamaktadır. Bundan dolayı Fransa'ya görüşmeleri kabul ettirmek Osmanlı Devleti tarafından yapılacak bir güç gösterisine bağlı görünmektedir. Bu da dışarıda olan gelişmeleri iyi değerlendirmek ve vali paşanın telgrafında belirttiği gibi hazır durumda bulunan halkın güvenliğini sağlamak amacıyla Tunus'a hemen iki gemi göndererek müdahaleye zemin hazırlamakla olur.

Böyle bir girişimde akla gelen mahzur, gönderilecek gemileri limanda bulunan Fransız gemilerinin limana sokmaması, ısrar olunduğu takdirde fiilen engel olmaları hususudur. Fakat Fransa'nın Osmanlı gemilerinin limana girmelerine engel olmak için üzerine top atmaları gerekir. Böyle bir eylem Osmanlı gemilerini korkutup geri çevirmek için yapılabilirse de batırmaya cesaret edemezler. Çünkü kendilerinin sahip olmadıkları bir limana girmek isteyen bir devletin gemisini girişten men etmek ona düşmanlık ilân etmek demektir. Fransa mevcut olan hareketi ile Tunus üzerindeki emelini gerçekleştirmek için her şeyi göze almış görünüyorsa da, bunu daha ileri götürüp Almanya'ya karşı dikkat ve ihtiyatlı olmak zorunda olduğu bir zamanda bir başka devletle savaşmayı göze alamayacaktır. Her ne kadar diğer devletler ile birlikte Almanya da Fransa'nın Tunus'taki hareketini kolaylaştırıcı bir tutum izliyor olsa da Fransa buna güvenemez.

Ancak Osmanlı Devleti'nin Tunus'a gemi göndermesi diğer devletlerin de müdahalesine ve gemiler göndermesine sebep olabilir. Böyle bir durumda ise Osmanlı Devleti bir şey kaybetmez. Fransa'nın tek başına yaptığı bu hareketi boşa çıkar. Konuya diğer devletler de karışarak onların da kararıyla soruna çözüm bulunur ve bu suretle Tunus'taki Osmanlı hukuku da devletlerce kabul ve güçlendirilmiş olur.

Gemi gönderilmesi yoluna gidildiği takdirde; öncelikle devletlerden bazılarının onayını almak faydalı olur gibi görünse de, bu konu hangi devlete açılrsa hemen karşı çıkacak ve hatta durum Fransa'ya duyurularak umulan fayda kaybolacaktır.

Belirtilen görüşlerin uygun bulunması hâlinde gereği kesin bir gizlilik içinde hemen yapılmalıdır. Aksi hâlde denizden ve karadan artan Fransız saldırıları ve nihayet Tunus kazasına asker çıkarmaları hâlinde Osmanlı Devleti'nin herhangi bir şey yapması imkânı kalmayacaktır¹⁶.

¹⁶ BOA; Y.E.E., 103/15-1.

Padişaha arz edilen yukarıdaki değerlendirmenin gereği olarak teklif edilen Tunus'a gemi gönderilmesine mahzurlarından dolayı sıcak bakılmadı. Bu konuda en önemli mahzur ise Paris Büyükelçiliğinden gelen rapora göre; Tunus Beyi'nin aldatılarak/ikna edilerek Tunus'un Fransa himayesine alınacağına dair bilgi idi. Tunus yönetiminde söz sahibi olan o günkü idarecilerin durumu da bu bilgiyi destekler mahiyette idi¹⁷.

Tunus Beyi'ne "İtidal ve Fransa ile iyi ilişkilerin devamı tavsiye edilmekle" yetinildi¹⁸.

Fakat; Tunus valisinin 5 Mayıs 1881 tarihli telgrafı bu değerlendirmedeki mahzuru ortadan kaldırdı. Tunus valisi bu telgrafında daha önce yaptığı yardım isteğinin neticesini beklediğini, yardımın gecikmesinin endişelerini artırdığını, memleketteki telâş ve acıyı dindirmek için Osmanlı Hükümeti'nden bir gösteri beklediklerini, böyle bir gösterinin halk nazarında devletin kendilerini sahiplendiğinin delili olacağını belirtmekteydi¹⁹.

Tunus valisinin bu şekilde yardım istemesi üzerine son durum bir kere daha değerlendirilmiştir. Buna göre; valinin de teyit ettiği üzere Fransa'nın kötü niyeti açıkça ortaya çıkmış ve Tunus tarafından Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istenmektedir. Bu durumda Tunus'a gemi göndermeye mahzur teşkil edecek bir engel kalmamıştır. Hatta bu konuda gecikmeden hareket edilmelidir. Çünkü, birkaç gün daha gecikilecek olursa bu yol bir fayda sağlamayacaktır²⁰. Nihayet; Tunus'a iki gemi gönderilmesine karar verilmiş ve durum Tunus valisine bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden beklenen yardımın gecikmesi üzerine Tunus valisi bir kere daha yardım istedi. 8 Mayıs 1881 tarihli telgrafında, Osmanlı Devleti'nin vadettiği yardımı beklediğini ifade eden vali, "Bakanlığınızdan gönderilen telgrafı (telgraf-ı vekâlet penahileri) almak bizi rahatlatmış olup, vadettiğiniz (yardım) beklenmektedir." dedikten sonra Tunus'taki Fransa konsolosunun; karışıklık içinde rahatı kaçan halkın ve yabancıların güvenliğinin sağlanması için Fransız askerinin Tunus kasabasına çıkarılmasına izin talep ettiğini, bu talebe cevap olarak; böyle bir çıkarmanın maksadın tersine bir gelişmeye sebep olacağı, mahalli Tunus Hükümeti'nin halkın ve yabancı-

¹⁷ BOA; Y.E.E., 103/15-2.

¹⁸ Çetin; s.341.

¹⁹ BOA; Y.E.E., 103/15-5.

²⁰ BOA; Y.E.E., 103/15-4.

ların güvenliğini sağlamaya yeterli olduğu, buna rağmen Fransız askerinin çıkarılması durumunda halkın tepkisinin önlenemeyeceğinin kendilerine bildirildiği ifade edilmektedir.

Ayrıca, Tunus'a asker çıkarmanın faydasız ve gereksiz olduğunun bildirilmesine rağmen konsolosun bütün vilâyet dâhilinde halkın endişelerini kamçılıyarak karışıklık çıkarmaya ve bu yolla maksadını temin etmeye çalıştığı bildirilmektedir²¹.

Osmanlı Devleti konuya müdahalede tereddütü ve çekingen davranmıştır. Bu davranışın sebebi; içinde bulunduğu iç ve dış siyasî gelişmeler ile askerî durumun zorluğu gibi nedenlerdir. Ancak bu tereddüt ve çekingenlik eldeki zamanın iyi değerlendirilememesine, alınacak önlemlerde gecikilmesine neden olmuştur. Nitekim; Tunus'a yardım için iki gemi gönderilmesine gecikmeli olarak karar verilmiştir. Bu gecikme Tunus valisini ümitsizce ve tek başına karar vermeye itmiştir.

TUNUS'UN İŞGALİ

Fransızlar önce sınır güvenliğini bahane ederek Cezayir tarafından, daha sonra da Tunus'taki genel karışıklığı gidermek bahanesi ile kuzeydeki Binzat limanından karaya asker çıkartarak Tunus'u işgale başladılar. Cezayir sınırından General Fergamol komutasında ilerleyen ordu ülkelerini savunan kabileler ile savaşırken, Binzat limanından karaya çıkan General Brear komutasındaki ordu doğrudan Mennube'deki sarayında bulunan Tunus Beyi'nin üzerine yürüdü.

Tunus Beyi, gelişmeleri ülkenin ileri gelenleri ile birlikte Tunus kasabası yakınlarındaki Mennube Sarayı'ndan takip ediyordu. 11 Mayıs 1881 günü ileri gelenler ile yapılan değerlendirme toplantısında, Osmanlı Devleti'nden beklenen yardımın gelmemesi üzerine İngilizlerden yardım istenmesine karar verildi. Toplantı devam ederken durum İngiltere başkonsolosuna bildirildi.

İngilizler yardım etmeyi kabul ettiler. Ancak bu konuda çok istekli değillerdi. Fransızlara müdahale için zamanın henüz erken olduğunu, müdahalenin meşru bir hâl alabilmesi için Fransızların hareketinin müdahaleye itiraz edemeyecekleri bir şekilde gelene kadar gelişmesini beklemenin uygun

²¹ BOA, Y.E.E., 103/15-3.

olacağını, saraya kadar gelmeleri ve burayı kuşatarak şiddet kullanmaları durumunda Tunus'u himaye değil işgal edeceklerinin kesin olarak dünya kamuoyunca anlaşılacağını, böyle bir durum ortaya çıkınca İngiliz müdahalesinin meşrulaşacağını ve hiçbir devletin buna itiraz edemeyeceğini bildirdiler.

İngilizlerin bu yaklaşımı bir çeşit oyalamaca idi. Fransızlara karşı ilk etapta güçlü bir direnişin doğmasını önlemek istiyorlardı. Nitekim; ilerleyen Fransız kuvvetleri Tunus valisinin bulunduğu Mennube Sarayı'na kadar gelerek kuşatacak, bundan sonra ise İngiltere zaten müdahale edecek pozisyonu bulamayacaktır.

İngilizlerin bu görüşünü tatmin edici bulmayan Tunus (kazası) Belediye Başkanı Mehmet Zerruk Paşa, Şeyhülislâm Ahmet bin Hoca, Kâtibi Adil Mehmet Bin Adil direniş taraftarı idiler. Valinin yanında Mennube Sarayı'nda bulunan Mehmet Zerruk Paşa direniş taraftarlarının görüşlerini temsil ediyordu. Emrinde 60 bine yakın bir silâhlı gücü olduğu tahmin ediliyordu.

Toplantıda; işgalci düşmana karşı direniş fikrini savunun Zerruk Paşa, valinin merkez sarayına çekilerek direnişin oradan yönetilmesinin uygun olacağını, orayı savunmanın daha kolay olduğunu ileri sürdü. Zerruk Paşa, valinin de onayı ile savunma hazırlıklarına başlamak üzere Mennube'den ayrılarak Tunus'a döndü²².

Zerruk Paşa'nın saraydan ayrılmasından sonra valiye gelen ve muhtemelen Fransızların tertibi olan bir telgraf valinin kararını etkiledi. Telgrafta "padişah hazretleri Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa'yı azletmeye ve yerine Tunuslu Hayrettin Paşa'yı* bey olarak görevlendirmeye karar vermiştir." denilmekte idi²³.

²² Kartaç; s.16.

* Tunuslu Hayrettin Paşa: (Kafkasya 1827-İstanbul 1890) Küçük yaşta Kafkasya'dan İstanbul'a getirildi. İstanbul'da bir süre eğitildikten sonra (Karal, s. 84) köle olarak Tunus Valisi Ahmet Paşa'ya satıldı. Tunus ve Fransa'da eğitimini tamamladıktan sonra Tunus'ta çeşitli üst düzey görevlerde bulundu. Vezirliğe kadar yükseldi. Tunus Beyi ile düştüğü anlaşmazlık üzerine önce Paris'e (1877) sonra da İstanbul'dan aldığı çağrı üzerine imparatorluk başkentine gitti. (1878) Önce Ayan Meclisi üyeliği ve sonra vezir rütbesiyle Maliye Komisyonu başkanlığına getirildi. II.Abdülhamit'in beğenisini kazandı. 1878 yılında sadrazam oldu. Devlet örgütünün yeniden yapılanmasına gayret etti. Bu çalışmaları sırasında bir Arap imparatorluğu kurmak istediği ileri sürülerek padişaha ihbar edildi. Bundan sonra vezirlikten istifa etti. (1879) İstanbul'da göz hapsinde tutuldu. Zaman zaman önemli devlet sorunlarının çözümü ile ilgili olarak görüşlerine baş vuruldu. (Büyük Larousse...; s.11753)

²³ Kartaç; s.19.

Telgraf olayından sonra Sadık Paşa Tunus (kazası)'taki merkez sarayına dönmedi. Fransızlara yakınlığı ile bilinen Başvezir Mustafa bin İsmail'in de telkiniyle Mennube yakınlarındaki Şebbale çiftliğine kadar gelmiş olan Fransız General Breur ile görüşmeye karar verdi²⁴.

BARDÜ ANLAŞMASI

12 Mayıs 1881 günü General Breur askerleriyle gelerek Mennube'deki Bardü Sarayı'nı kuşattı. Fransız Konsolosu Roustan, General Breur ve maiyetindeki iki tabancalı subay ellerini tabancalarının üzerine koymuş oldukları hâlde Tunus beyinin makamına girerek ellerinde hazır yazılı bir metni imzalamasını istediler. Beyin bu taleplerin üzerinde görüşme ve anlaşma yapılması gerektiğini ileri sürmesi üzerine general hiddetle "Size 6 saat mühlet veriyorum ya imzalar ya reddedersiniz" diyerek odadan çıktı ve yan odaya geçip beklemeye başladı.

Vali; Tunus ileri gelenlerinden meydana gelen geniş kapsamlı bir meclis toplanarak konunun görüşülmesini istedi. Mecliste Fransız teklifleri görüşülürken heyecanlı ve hararetili konuşmalar yapıldı. Direniş taraftarı olan Mehmet Zerruk Paşa'nın konuşması gerçekten dikkate değerdi.

Mehmet Zerruk Paşa konuşmasında valiye karşı sert bir üslûpla "Siz Devleti Osmaniye'nin bir valisisiniz. Bu memleket Devleti Osmaniye'nin memleketidir. Siz de onun haklarının muhafızısınız. Bu nedenle bir yabancı devletle böyle bir muahede akdedip (anlaşma) imza edemezsiniz. Buna selahiyetiniz yoktur. Bu muahede ancak padişah hazretlerinin muvafakat (onay) ve emriyle olabilir. Eğer padişah düşmanın memleketi işgaline onay verirse o zaman padişaha karşı bir sorumluluğunuz kalmaz." dedi²⁵.

Zerruk Paşa devamla, "Bu durumda size düşen hiç gecikmeden dün verdiğimiz kararı tatbik etmektir. Hemen Tunus kasabasına hareket ederek orada etrafınızda milletten 60.000 asker hazır bulacaksınız." dedi.

Vali eliyle sarayı kuşatmış olan Fransız askerlerini göstererek "Bunlarla ne yapalım?" dedi. Mehmet Zerruk Paşa, "Harp buradan başlasın." dedi.

Bunun üzerine vali öfke ile elini sakalına götürerek "İster misin bu sakalı kana bulaştırayım." dedi.

²⁴ a.g.e.; s.21.

²⁵ a.g.e.; s.21.

Bu konuşmaların arkasından meclisi dağıttı. Arkasından Mehmet Zerruk Paşa'ya haber göndererek kendisini görevinden azlettiğini, evine giderek beklemesini istedi.

Valinin bu tarz davranmasında muhtemelen bir gün önce aldığı ve kendisinin azledilerek yerine Hayrettin Paşa'nın görevlendirileceğine ilişkin padişahın telgrafını hatırlamış olması vardı. Zira Zerruk Paşa Hayrettin Paşa'nın akrabası idi.

Ayrıca bu konuşmanın seyri valinin kararını vermiş olduğunu gösteriyordu. Fransızların dikte ettiği metni imzalayacaktı. Nitekim öyle de yaptı. Meclisin kararına ihtiyaç duymaksızın Fransızların himayesini kabul ettiğine dair anlaşmayı imzalayarak generale verdi. Verirken "Ben ancak kuvvete boyun eğdim." diyordu.

Tunus beyi olan Vali Mehmet Sadık Paşa'nın çok zor bir karar verdiği Fransızlarla istemeye istemeye bir anlaşmayı baskı altında imzaladığı anlaşılmaktadır. Bu kararı almasında padişah tarafından gönderildiği ileri sürülen telgrafın da etkisi olmuştur.

Tunus valisinin karar verme aşamasına geldiği en kritik bir zamanda çıkagelen telgraf olayının bir Fransız tertibi olup olmadığı konusu önemli bir soru olarak kalmıştır. Bu soruya cevap ararken Fransa'nın İstanbul Büyük Elçisi Tissot'un devletiyle yaptığı yazışmalar bir fikir verebilir.

Diplomatlığı yanında, meşhur bir arkeolog olan Tunus'un antik dünyasına hayranlığı ile tanınan Fransa'nın İstanbul Büyük Elçisi Tissot, 1881 yılı başlangıcından beri hükûmetine artık Tunus'un ilhakının vaktinin geldiğini ısrarla telkin etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Yunan meselesi ile uğraştığını, askerî zayıflık ile malî güçlükler içinde olduğunu ve Fransa'nın Tunus'u işgali karşısında tehlike yaratmayacağını ifade ediyordu. Tissot 28 Ocak 1881 tarihinden itibaren Sultan Abdülhamit'in 1871 fermanına göre Tunus üzerindeki hâkimiyetini kuvvetlendirmek istediğini, Hayrettin Paşa'yı beyin yerine geçirmek için Tunus'a göndermek ve Tunus'u Babıâli'nin doğrudan otoritesi altında idare etmek niyetinde olduğunu çeşitli yazı ve telgraflarında Fransa Hariciye Nezareti'ne bildirdi.

Diğer taraftan, Hayrettin Paşa Osmanlı Devleti'nde Tunus'un durumunu en iyi bilen devlet adamı olarak tanınıyordu. Fransa, Sultan Abdülhamit'in Hayrettin Paşa'yı Tunus'ta bir unsur olarak kullanmasından ve özellikle paşanın halk nezdindeki prestijinden yararlanmasından kuşku duyuy-

yordu. Nitekim, Tunus konsolosu Roustan'ın kardeşi olup, Petral adlı gemisi ile İstanbul'a gelmiş olan Kumandan Roustan Hayrettin Paşa ile 14 Şubat ve 8 Mayıs 1881 tarihlerinde yaptığı özel görüşmelerde, paşanın Tunus hakkındaki niyet ve görüşlerini, Osmanlı Devleti'nin tasavvurlarını öğrenmeye çalıştı. Roustan, Hayrettin Paşa'nın Tunus'a gönderileceği hakkındaki söylentilerin aslını kendisine sorduğunda Hayrettin Paşa böyle bir görevi asla kabul etmeyeceğini söylemişti. Roustan, Hayrettin Paşa ile yaptığı görüşme sonuçlarını raporlarıyla Fransa Hariciye Nezareti'ne bildirdi.

Tissot, Hariciye Nazırı Asım Paşaya Babîâli'nin Hayrettin Paşa'yı Tunus'un başına göndermek niyetinde olup olmadığını sordu. Böyle bir durum daha önceki taahhütlere aykırı olacaktı. Asım Paşa Babîâli'nin, Tunus'taki düzeni hiçbir suretle değiştirmeyi düşünmediğini bildirdi²⁶.

Hayrettin Paşa'nın Tunus'a görevlendirileceği düşüncesini geliştiren Fransızlar bu konuyu daima yakından takip ettiler. Sadık Paşa'nın kendi çıkarlarına yakın durmasını sağlamak için de bir tehdit olarak kullandılar.

Fransa adına General Breur ile Vali Mehmet Sadık Paşa tarafından Bardü Sarayı'nda imzalanan ve tarihe Bardü Anlaşması olarak geçen anlaşma şu maddeleri kapsıyordu:

1. Fransa Cumhuriyeti ile Tunus beyi arasında bugün mevcut barış, dostluk ve ticaret anlaşmalarına bütün sözleşmelerin hükümleri geçerli olacaktır.

2. İki taraf arasında istenilen maksada ulaşmak için Fransa Cumhuriyet Hükûmeti'nin alacağı tedbirlerin uygulanmasını kolaylaştırmak üzere Tunus beyi sınırlar içindeki sahil boyunca düzen ve güvenliğin devamı için uygun görülecek yerlerin Fransız askerleri tarafından işgalini onaylar.

Mahallî hükûmetin güvenliğin korunmasını üstlenebilecek bir hâle geldiği Fransa ve Tunus askerî elemanları tarafından müştereken onaylandığı gün bu işgale son verilecektir.

3. Tunus beyi şahsı ve sülâlesi veya memleketlerinin huzur ve güveni bir tehlikeye maruz bulunduğu zaman kendilerine daimî surette yardım etmeyi Fransa Cumhuriyet Hükûmeti garanti eder.

4. Fransa Hükûmeti Tunus Hükûmeti ile çeşitli Avrupa devletleri arasında mevcut anlaşmaların uygulanmasını üstlenir.

²⁶ Çetin; s.339-340.

5. Fransa Cumhuriyet Hükûmeti tarafından Tunus Beyi yanında bir sefir bulunacak, ve bu sefir bu anlaşmanın uygulanmasına nezaret ve her iki memlekete ait ortak işler için Fransa Hükûmeti ile Tunus Hükûmeti arasında aracılık yapacaktır.

6. Fransa'nın dış ülkelerdeki konsolosları Tunus Hükûmeti'yle vatandaşlarının menfaatlerini koruyup gözetmekle görevlendirilmişlerdir. Buna karşılık Tunus Beyi de Fransa Hükûmeti'ne bilgi vermeden ve önceden onun onayını almadan uluslar arası mahiyette anlaşma yapmamayı taahhüt eder.

7. Tunus Hükûmeti'nin Düyunu Umumiye ödemelerini sağlayacak ve alacaklıların haklarını koruyacak surette kurulacak malî teşkilât esasları ve Tunus Hükûmetinin sorumluluğu altında olarak tahsil sureti daha sonra yapılacak diğer bir anlaşma ile belirlenecektir.

8. Sınırdaki ve sahil boyunda yerleşik itaatsiz kabilelere bir askerî vergi konulacak, bu verginin miktarı ile Tunus Hükûmeti sorumluluğunda olarak tahsil sureti daha sonra yapılacak bir anlaşma ile belirlenecektir.

9. Fransa Hükûmetinin Cezayir sömürgesini silâh, mühimmat ve ardiye kaçakçılığından muhafaza için Tunus Hükûmeti Cerbe adasıyla Gabes limanından ve Tunus'un bütün güney limanlarından silâh ve mühimmat ithalini men etmeyi taahhüt eder.

10. Bu antlaşma Fransa Cumhuriyeti tarafından onaylandıktan sonra bir sureti Tunus beyine sunulacaktır²⁷.

Tunus'ta bu gelişmeler olurken Babîâli (Osmanlı Hükûmeti) gönderileceği bildirilen gemilerin yola çıkarılmasına nihayet karar verdi. Girit'te bulunan 3 zırhlı geminin Tunus'a yardım için hareket etmesi emri verildi. Ancak; yolda, Fransa ile Tunus arasında Bardü anlaşması'nın imzaladığı haber alınınca gemiler geri döndüler²⁸.

BARDÜ ANLAŞMASI'NDAN SONRA

Tunus valisinin Fransa'nın himayesine girmeyi kabul ettiği Bardü Anlaşması'ndan sonra gelişmeler içinde öne çıkanların akıbeti ilginçtir.

Fransa'nın Tunus'u himaye altına almasına çalışanlardan Başvezir Mustafa bin İsmail, Fransızlar tarafından önce yakın çalışma arkadaşlarından

²⁷ Kartaç; s.12-13.

²⁸ a.g.e.; s.341.

uzaklaştırıldı. Yaverleri Alkale ve İbni Zayi hapsedilerek Gabes'e sürüldüler. Bin İsmail ise Fransız Parlamentosunda Tunus'un işgaline karşı çıkan Clemenceau'yu * ikna etmek için Fransa'ya götürüldü. Bir süre Fransa'da kaldıktan sonra Tunus'a döndü ise de görevinden azledilerek sınırışı edildi²⁹. Daha sonra İstanbul'a gelerek (1889) burada Fransa'ya karşı mücadele edenlerin arasına katıldı³⁰.

Fransız işgaline karşı direniş taraftarı olan Mehmet Zerruk Paşa, Tunus valisinin kendisine karşı tutumu üzerine İngiliz konsolosundan himaye istedi. İngiliz konsolosu bu talebi kabul etti. Bu kabulde onun elindeki kuvvetle Fransızlara karşı hareketinin önlenmesi amacını güttüğü daha sonraki Tunus direniş hareketi liderleri tarafından iddia edilmiştir. Ancak İngilizler Zerruk Paşa'yı koruyarak İstanbul'a gitmesine imkân vermişlerdi³¹. Burada Tunuslu Hayrettin Paşa'nın etrafında oluşan Tunus lobisine katılarak Fransa karşıtı çalışmalara katıldı³².

Tunus valisi Bardü Anlaşması'nı imzaladı. Ancak onun kabul ettiği Fransız himayesini Tunus halkı kabul etmedi. Büyük çaplı direniş hareketleri, isyanlar patlak verdi. Bunun üzerine Fransa Tunus'ta yalnız Bey ailesini himaye ettiğini ilân etmek zorunda kalarak³³ hareketin meşruiyetini "bey ailesinin haklarını korumak" esası ile açıklamak garipliğine düştü.

Tunus halkı Fransız işgaline karşı silâha sarılarak bağımsızlık mücadelesine başladı. Kuzeybatıda Fresis, Rabita, Bislate kabileleri liderlerinin önderliğinde Gardimau bölgesinde, Büyükkale ve bunların arkasındaki sahil boyunca General Fergamol ile, Keyrevan civarında Cilos kabilesi General Lej-

* Georges Clemenceau; (1841-1929) Üçüncü Cumhuriyet döneminde önemli rol oynamış Fransız devlet adamı ve gazeteci. Başbakan olarak (1917-1920) İtülâf devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki zaferine büyük katkıda bulunmuş Versailles Anlaşması'nın çerçevesini çizenler arasında yer almıştır. 1871'den itibaren ulusal meclis ve senatoda parlâmenter olarak çeşitli görevler aldı, başarılı çalışmalar yaptı. Çeşitli adlarla gazeteler çıkardı. 1879-1887 yılları arasında tutucuların yanı sıra cumhuriyetçilere ve radikallere yöneltti eleştirilerle tanındı. Hiçbir hükümet görevi kabul etmeyen, ama "hükümet düşüren" bir kişi olarak ün kazandı. Zayıflamış olan Fransa'nın kaynaklarını tüketen sömürgeci politikalara karşı çıkarak, yayılcılığını savunanlara karşı sert bir muhalefet yaptı. (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi; Hürriyet Yay., c.8, s.155-156.)

²⁹ Kartaç; s.18.

³⁰ Çetin; s.344.

³¹ Kartaç; s.23.

³² Çetin; s.343.

³³ a.g.e.; s.23.

ren ile savaşa tutuştular, Sfakis ve Suse halkı Fransız donanmasının top ateşi altında direnişe devam etti. Bu şehirlere yardım olmak üzere Cilos kabilesi on bin kişi gönderdi. Ayrıca Nefate ve Hemmame kabilelerinden de yardım gönderildi. Tunus kazası kalelerindeki Murabıtlar himayeyi kabul eden idareye isyan ederek kasabayı terk ile sahil memleketlere yardıma koştular³⁴.

Tunus'tan bir görgü tanığının ifadesini kapsayan bir raporda: "Kabile reislerinden Şeyh Ali bin Halifenin Gabes'te bulunan Fransızlar üzerine saldırarak çok sayıda zayıat verdiği, kendi askerinden yetmiş beş neferin şehit olduğu Fransızların denizde bekleyen gemilere kaçarak kurtulduğu, Tunus vilâyetinin tamamen hercümerc (karmakarışık) içinde olduğu bildirilmektedir.

Aynı raporda Fransızların halka karşı tavrı ve halkın onlara bakışını ortaya koyan ilginç bir olay anlatılmaktadır. "Kayrevana gitmekte olan bir Fransız birliği yolda, reisi Ahmet El Arai olan bir kableden kendilerine yemek vs. konularında hizmet etmek üzere kadın bulmalarını istediler. Kabileler on gün mühlet istedi. Fakat bu on gün dolmadan Fransız askerleri üzerine aniden saldırarak üç yüz elli askeri öldürdüler. Geri kalanlar kaçarak kurtuldu³⁵.

Yine o günlerde ajanslara geçilen bir haberde; Sfakis, Gabes ve Cerbe adasında halkın isyan hâlinde olduğu, bölgeye Fransız donanmasından yeni zırhlı gemiler gönderilmekte olduğu, Sfakis'te ayaklanan halkın üzerine gemilerden top ateşi açıldığı, burada karaya on bir tabur çıkarıldığı, Sfakis civarının isyancıların elinde olduğu bildirilmekte idi³⁶.

Tunus'ta Fransız işgali karşısında silâha sarılarak vatanlarını savunan kabilelerden yetmiş bine yakın urbanın (dağlı) Gabes körfezine toplandığı, telgraf hatlarını tahrip ettikleri, bunlara karşı Fransızların on beş bin nizamîye on bin Tunuslu süvariden oluşan bir kuvveti vapurla Gabes körfezine çıkararak karadan sevk edeceğinin öğrenildiğini 27 Mayıs 1881 tarihli telgrafı ile bildiren Trablusgarp Komutanı Hüseyin Paşa, Fransız saldırılarından kaçan urbanların Trablusgarp taraflarına geçmelerinin muhtemel olduğunu, bunlara akraba olan Trablusgarp kabilelerinin de katılabileceğini, kaçan Tunusluları takip eden Fransızlarla bir sorun çıkmasının muhtemel ol-

³⁴ Kartaç, s.17.

³⁵ BOA; Y.P.R.K. TKM., 4/46.

³⁶ BOA; YPRK., PT., 1/86.

duğunu, bunu önlemek için sınır boyunda gerekli tedbirlerin alındığını, tedbirlerin güçlendirilmesi için bazı silâh ve cephaneye ihtiyaç olduğunu bildirmekte idi³⁷.

Tunus halkı ne yazık ki, direnişi bir merkezden yönetecek lider bulamadı. Direnişleri birbirinden koordinesiz, dağınık ve zayıf kaldığından olumlu netice alamadılar.

Himaye anlaşmasının imzalandığı günün gecesi Tunus merkez kasabası ileri gelenleri, Katibi Adil Mehmet bin Ahmet'in evinde toplandılar. Anlaşmayı konuştular. Heyecanlı anlar yaşandı. Sonra toplantıya katılanlardan Salih Efendi adında birisi herkesi susturarak önemli bir konuşma yaptı; "Şimdi ne yapmalı? Hep böyle bekleyecek miyiz? Yoksa daha önce Zerruk Paşa'nın da katıldığı bir toplantıda kararlaştırdığı gibi direniş azmi ve kararı üzerinde yürüyecek miyiz?" dedi. Uzun tartışmalardan sonra alınan karar tam bir lider-sizlik örneği idi. O anda topluluktaki heyecanı, vatani işgalci düşmana karşı savunmak için alınan bir karara çevirmek ancak iyi bir liderin yapabileceği bir iş olabilirdi. Ancak bu yapılamadı. Karar "Fransızların durumunu beklemek" şeklinde alındı. Bu kararın gerekçesi şöyle açıklandı: Fransızlar ya geldikleri yere dönecekler veya memleket içine dağılacaklardır. Birincisi olursa mesele yoktur. İkinci durumda ise halkın isteğine tâbi olunacak, Fransızlara karşı mücadeleye girişilecektir³⁸.

Alınan bu karardan sonra dağılan Tunus'un ileri gelenleri, tekrar bir araya gelmeyi başaramadılar. Fransızlar onlara bu fırsatı vermedi.

SONUÇ

1856 yılında yapılan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni Avrupa adına himaye altına alan Almanya ve İngiltere, bu anlaşma ile sağladıkları çıkarlarını Fransa'ya da kabul ettirebilmek amacıyla onun Kuzey Afrika'da öteden beri ilgilendiği Tunus'taki çıkarlarına itiraz etmeyeceklerini bildirdiler.

Fransa buna rağmen iç sıkıntıları nedeniyle Tunus'la ilgilenemedi. 1881 yılı başlarından itibaren gerek Fransa'nın İstanbul başkonsolosunun Tunus'a yönelik ilgileri nedeniyle hükümetini teşvik edici raporlar göndermesi, ge-

³⁷ BOA; YPRK, ASK., 7/43.

³⁸ a.g.e., s.22.

rekse Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlarının düşürdüğü zafiyet Fransa'nın Tunus'a yönelmesine sebep oldu.

Fırsat kollayan Fransa, Tunus-Cezayir sınırındaki kabilelerin çıkardığı olayları bahane ederek sınır güvenliğini sağlamak amacıyla Tunus topraklarına girdi. Tunus Beyi'nin Osmanlı Devleti'nden yardım isteklerine devlet gerekli hassasiyeti gösteremedi. Osmanlı Devleti'nin daha önceden girdiği taahhütler, uluslararası ilişkiler ve askerî, siyasî, ekonomik zafiyetleri etkili yardım yapma imkânı vermiyordu.

Ayrıca Fransa, Tunus Beyi'ne ve Avrupalı devletlere Tunus'un mevcut statükosunun Osmanlı Devleti'ne zayıf bağlarla bağlı bir durumda olduğunu kabul ettirmiştir. Buna göre Tunus Beyi Osmanlı Devleti'ne danışmadan uluslararası anlaşmaları imzalama yetkisine sahiptir.

Bu siyasî ortam içinde Tunus'a karadan ve denizden asker sevk ederek ilerleyen Fransa, Tunus Beyi'ne imzalaması için dikte ettiği anlaşmayı imzalatırmakta güçlük çekmedi. Ayrıca Tunus Beyi'nin güvenini sarsmak maksadıyla, Osmanlı Devleti'nin onu gözden çıkardığını, yerine Hayrettin Paşa'ya bey tayin edeceğini hissettiren telgraflar da çekti.

Tunus Beyi, zor gelse de Fransa'nın himayesini kabul etmekten başka çare bulamadı. Ancak onun bu çaresizlik içinde imzaladığı Bardü Anlaşması'nı halk kabul etmedi. Kabilelerin başkaldırıları Fransa'yı uzun süre uğraştırdı. Vatanlarını Fransız işgaline karşı savunan halk, dağınık bir şekilde sürdürdüğü mücadelesinde ileri gelenlerden lider bulamadığı ve gücünü ülke çapında birleştiremediği için başarılı olamadı. Ne yazık ki Tunus'ta Türkiye'deki ATATÜRK gibi bir lider çıkmadı. Kurtuluş mücadelesini zafere taşıyacak bir lider yoksunluğu halkın uzun yıllar Fransız baskısı altında kalmasına neden oldu.

